

Valistuksen prosessi

Ere Nokkala.

Julkaistu 13.2.2024

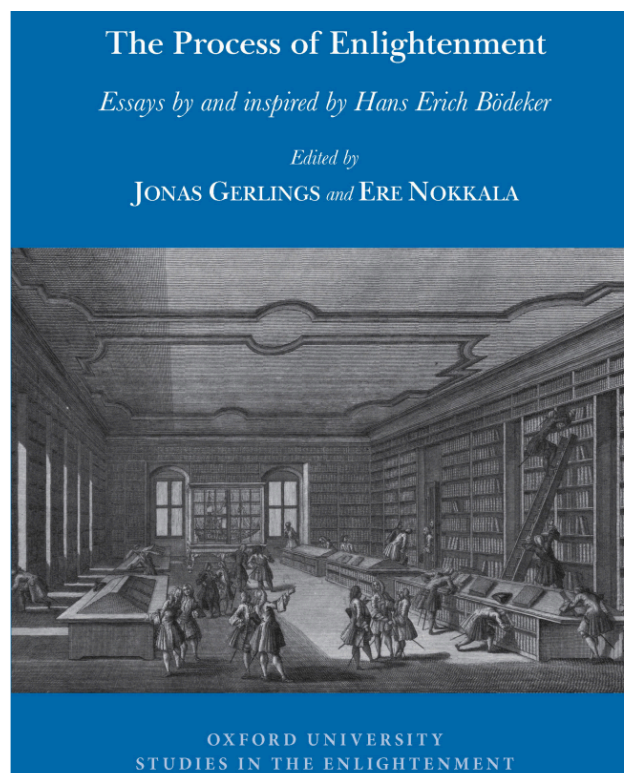
Ere Nokkala – apulaisprofessori, joka johtaa Historian ja etnologian laitoksella ERC-projektia *De-Centring Eighteenth-Century Political Economy: Rethinking Growth, Wealth and Welfare in the Swedish Empire*.

Valistus on tunnetusti vaikea käsite määritellä. Jo 1700-luvun kirjoittajat osallistuivat kiivaaseen keskusteluun kysymyksestä "Mitä on valistus?" Valistuksen historiankirjoitus todistaa tämän debatin jatkumisesta mielekkään määritelmän löytämiseksi. Tilannetta monimutkaistaa se, että valistus on

samanaikaisesti niin historiografinen käsite, jota käytetään takautuvasti ajanjakson määrittämiseen kuin käsite, jota myös 1700-luvun kirjoittajat käyttivät.

Valistuksen tutkimuksen uranuurtajille, kuten filosofi Ernst Cassirerille ja historioitsija Peter Gaylle, valistus oli pienen ranskalaisten filosofien joukon liike kohti yleismaailmallisia ja yhtäläisiä oikeuksia. Ratkaisevaa heille oli yhteiskunnan maallistuminen. Gaylle valistus edusti ”modernia pakanuutta”, joka suuntautui ”modernin tavoitteluun”. Ajatus valistuksesta yhtenä yhtenäisenä liikkeenä hallitsi kirjallisuutta 1980-luvun alkuun asti. Se, mitä tutkijat kutsuivat valistuksen projektiksi, nähtiin modernin maailman kehtona.

1980-luvun alusta lähtien yhden yhtenäisen valistuksen käsite on kyseenalaistettu laajalti. Roy Porterin ja Mikuláš Teichin kokoelma *The Enlightenment in National Context* (1981) laajensi valistuksen maantiedettä tutkimalla valistuksen historiassa usein huomiotta jätettyjä maita kuten Ruotsia. Valistuksen yhtenäisyys kyseenalaistettiin entistä selvemmin, kun uskonnon rooli valistuksen aikana tuli yhä tunnetummaksi. Siinä missä Gayn kertomus edellytti uskonnon ja valistuksen (uskonnon ja järjen) välistä polariteettia, 1980-luvulta lähtien uusi tutkimuslinja on tarjonnut uuden tulkinnan uskonnon ja valistuksen välisestä suhteesta. Saksalainen historioitsija Hans Erich Bödeker oli ensimmäisten joukossa puolustamassa valistuksen ja uskonnon läheistä suhdetta erityisesti saksalaisen valistuksen tulkinnassa. Pohjois-Saksassa ja myös Ruotsissa valistus ei kehittynyt uskonnonvastaisena liikkeenä, vaan pikemminkin valistuksen prosessina teologian sisällä.

Nokkalan ja Jonas Gerlingsin toimittama Bödekerin teksteistä ponnistava kirja julkaistaan heinäkuussa 2024.

Viime vuosina on nähty useita yrityksiä pelastaa ”valistuksen projekti”. Jonathan Israel on toistuvasti esittänyt, että valistusta ei voida rajoittaa maantieteellisesti kansalliseen kontekstiin; pikemminkin se olisi ymmärrettävä yleiseurooppalaisena ja ylikansallisena ilmiönä. Hän katsoo, että tämä laaja

valistusliike voidaan jakaa kahteen leiriin: radikaaliin ja maltilliseen valistukseen. Israelin mukaan radikaali valistus on modernin maailman lähde, ja juuri tästä lähteestä valistuksen ihanteet tasa-arvosta, sanan- ja ajatuksenvapaudesta, sekularismista ja demokraattisesta tasavaltalaisuudesta tulivat maallisiksi pyrkimyksiksi. Hänen tulkintansa valistuksen ajasta modernin maailman lähtökohtana käy selvästi ilmi hänen pääteoksensa *Radical Enlightenment – Philosophy and the Making of Modernity 1650–1750* (2001) nimestä. Valistuksen ja modernien arvojen kytkentää tutkii myös Anthony Pagden, joka kirjassaan *The Enlightenment and Why It Still Matters* (2013) pitää valistusta ”keskeneräisenä projektina”.

Valistuksen ymmärtäminen projektina johtaa usein sen tulkitsemiseen teleologisesti; modernien instituutioiden vakaana kehityksenä ja nykyisten ihanteiden ja arvojen asteittaisena vahvistumisena. Tällöin jäävät huomiotta valistuksen eri suuntaukset, joiden ajatellaan olevan ristiriidassa nykyisten näkemysten kanssa. Toiseksi valistuksen ja modernin maailman välitön yhteys lietsoo **presentismin** riskiä: toisaalta valistuksen ajattelun arvioimista nykyisten arvojemme ja ideologisten ristiriitojemme linssien läpi ja toisaalta 1700-luvun ihmisten elämän esittäminen olennaisesti samanlaisena kuin omamme demokraattisine instituutioineen, sukupuolirooleineen ja globaaleine yhteyksiineen. Valistus ei ole vain hegemoninen tarina modernin maailman synnystä, vaan pikemminkin tarina monista näkökulmista, jotka usein kilpailivat ja kilpailevat keskenään.

Valistuksen ymmärtäminen prosessina auttaa osoittamaan, miten 1700-luku poikkesi merkittävästi nykymaailmasta. Vaikka saatamme kohdata ideoita ja ihanteita, jotka näyttävät olevan samanlaisia kuin ne, jotka tunnemme tänään, niiden sisältö ja soveltaminen olivat erilaisia. Valistusajattelulla ei vielä ollut modernin maailman institutionaalisia puitteita. Prosessi on myös maantieteellinen käsite, johon liittyy kirjojen ja tiedon välittäminen, ihmisten ja ideoiden liikkuminen sekä verkostojen, kirjeenvaihdon, instituutioiden, valtion rakentamisen ja kaupan dynamiikka. Valistuksen tärkeä prosessi oli kommunikaatioprosessi, joka ei määritelmän mukaan ole yksisuuntainen, vaan vastavuoroinen. Tämän lähestymistavan suuri etu on, että se tunnustaa rakenteellisen sosiaalisen muutoksen ja kulttuuristen käytäntöjen merkityksen ja integroi ne valistuksen tulkintaan yhdessä aatteiden kanssa.

Valistuksen ymmärtäminen prosessina auttaa ylittämään kuilun yhden yhtenäisen valistuksen ja useiden valistusten välillä. Synteesi saavutetaan erottamalla toisaalta valistushankkeet ja -ideologiat ja toisaalta yleiset ilmiöt, joita nämä useat hankkeet edustivat. Valistus laajemmassa, yleisemmässä mittakaavassa on ymmärrettävä yhteiseksi joukoksi jaettu, mutta avoimia ja kiistanalaisia käsitteitä, kysymyksiä ja ihanteita. Näillä käsitteillä on tarkat määritelmät, vastaukset ja nimenomaiset sovellukset vain tietyissä yhteyksissä. Valistuksen ymmärtämiseksi yleisenä ilmiönä ei tarvitse kiinnittää huomiota vain jaettuihin ajatuksiin, vaan myös yhdistäviin sosiaalsiin instituutioihin ja yhteisiin kulttuurikäytäntöihin, jotka loivat yhteisöllisyyttä yhteistyön ja kilpailun kautta.

Tällainen valistuskäsitys ei tarjoa yksinkertaista määritelmää ”oikeasta” valistuksesta, joka sulkee pois muut muodot, vaan pikemminkin dynaamisen käsityksen kehityksestä, joka voidaan ymmärtää yleisessä kehityksessä, jota hallitsevat erityiset kommunikaatio- ja politisoitumisprosessit. Näitä prosesseja on tarkasteltava ja tutkittava tietyissä yhteyksissä erityisinä prosesseina. Sana ”prosessi” – Norbert Eliaksen sivistysprosessin ymmärryksen innoittamana – ei tarjoa vain perustavaa laatua

olevaa historiografista käsitettä, vaan analyyttisen lähestymistavan valistuksen tulkintaan. Olipa kyse yksilöllistymisprosesseista, sosialisointiprosesseista, sivistysprosesseista, lukemisen prosesseista, koulutusprosesseista tai institutionalisoitumisprosesseista, termi prosessi osoittautuu avainsanaksi valistuksen ymmärtämisessä: ei pelkästään yleisenä ilmiönä, vaan erityisten, sosiaalisten, dynaamisten ilmentymien kautta. Tämä ei tarkoita sitä, että valistuksen ymmärrys pitäisi pelkistää paikallisiin yksityiskohtiin. Valistuksen toimijat olivat mukana tietyissä yhteyksissä, mutta pyrkivät valistuksen yleisempään toteutumiseen.

Valistuksen ymmärtäminen vastavuoroisena kommunikaatioprosessina kutsuu historioitsijoita pysymään tutkimuksissaan empiirisesti keskittyneinä valistuksen yksittäisiin erityispiirteisiin, mutta samalla ymmärtämään ne osana laajempaa globaalia ilmiötä, joka ei ole sama kuin ranskalainen, englantilainen tai hollantilainen valistus. Sen sijaan että tutkittaisiin esimerkiksi ruotsalaista valistusta, tutkitaan valistusta Ruotsissa. Tähän pyrkii myös uusi hankeeni, jossa tutkitaan valistusta olojen parantamisen prosessina.

European Research Council

Established by the European Commission

Funded by the European Union (ERC, DEPE, 101088549). Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Research Council. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

Ere Nokkalan ja Jonas Gerlingsin toimittama kirja "The Process of Enlightenment: Essays by and Inspired by Hans Erich Bödeker" julkaistaan heinäkuussa 2024. →

De-Centring Eighteenth-Century Political Economy: Rethinking Growth, Wealth and Welfare in the Swedish Empire (DEPE) →

Jaa tämä artikkeli

Ere Nokkala

Apulaisprofessori (Associate Professor)

Aiheeseen liittyviä uutisia

Blogikirjoitus

5.1.2024

”Säveleitä salot huokuu, ikihongat humajaa” – metsäkato, -kuva ja Suomi

Antti Räihän blogiteksti tammikuulta 2024.

Blogikirjoitus
11.12.2023

Southern Hospitality – Elämäntapa vai vain tapa?

Atte Arffmanin blogiteksti joulukuulta 2023.

Blogikirjoitus
8.11.2023

How often should you think about the Roman Empire? – A mixed methods situated answer

Hugo Bonin' blogiteksti marraskuulta 2023 (englanniksi).

Jyväskylän yliopisto

Seminaarinkatu 15
(Kirjaamo ja arkisto)
PL 35
40014 Jyväskylän yliopisto
Vaihde (014) 260 1211

Yhteystiedot | Kartat
HelpJYU-palveluportaali

Y-tunnus 0245894-7
Yliopiston laskutusosoitteet

Anna palautetta sivustosta

Evästeasetukset

Seuraa meitä